

## **ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПЕТРА ФРАНЦОВИЧА ЛЕСГАФТА.**

**Володимир Петрович Комар**

Одним з основних завдань сучасної загальноосвітньої школи є збереження й зміцнення морального, фізичного й психічного здоров'я вихованців (Національна доктрина розвитку освіти в Україні, 2002). Реформування українського шкільництва потребує органічного поєднання сучасних досягнень наукової думки з класичною спадщиною минулого. Ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження в практику кращих надбань вітчизняної освіти й педагогіки забезпечить дотримання принципів єдності, системності та наступності в розвитку педагогічної науки.

З огляду на те, що педагогічна думка завжди персоніфікована, набуває значення вивчення персоналії як процесу утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції (Сухомлинська, 2002).

В історії вітчизняної педагогіки другої половини ХІХ – початку ХХ століття помітне місце посідає Петро Францович Лесгафт (1837-1909 рр.) – видатний російський педагог, анатом, лікар і громадський діяч. Спадщина П. Лесгафта містить значну кількість наукових статей, монографій, посібників. У колі його наукових інтересів центральне місце займають проблеми фізичного виховання, його зв'язку з розумовим, моральним та естетичним розвитком особистості. Педагог розробив теорію фізичної освіти, на основі неї сформулював вимоги до фізичного розвитку учнів у загальноосвітній школі. Свій підхід до організації навчально-виховного процесу П.Лесгафт втілював у діяльності створених ним Курсів вихователюк і керівниць (фізичне виховання, 1896).

Висвітленню педагогічних ідей П.Лесгафта присвятили свої наукові роботи такі провідні російські вчені як В.У.Алєєв, Е.Н.Мединський, Г.Г.Шахвердов, Д.Д.Донської.

Петро Францович Лесгафт працював в області фізіологічної анатомії (так у другій половині дев'ятнадцятого століття називали ту галузь медичної науки, що відома тепер як нормальна анатомія). По визначенню Івана Петровича Павлова, П.Лесгафт був видатним ученим і жагучим учителем.

Як учений, П.Лесгафт продовжував творчо розвивати ідеї геніального російського лікаря Миколи Івановича Пирогова про фізіологічний, функціональний напрямок в анатомії. Оригінальність особистих досліджень П.Лесгафта полягає в тому, що він на науково-матеріалістичній основі вперше розвинув навчання про фізичне виховання.

П.Лесгафт народився в 1837 році в Петербурзі, в 1861 році закінчив там же Медико-хірургічну академію і як анатом виріс під керівництвом професора В.Грубера. Друг Сеченова й Боткіна, чех по національності, В.Грубер багато років був професором Петербурзької Медико-хірургічної академії й увійшов в історію російської медицини як вихователь багатьох російських лікарів.

Таким чином, як учений Лесгафт виріс під впливом кращих, прогресивних діячів вітчизняної медичної школи.

В 1865 р. доктор медицини за дисертацію “Про закінчення поздовжніх м'язових волокон прямої кишки в людини й деяких тварин”. В 1868 р. захистив дисертацію на ступінь доктора хірургії: “Колотомія в лівій поперековій області з анатомічної точки зору”.

Все життя П.Лесгафта являлось яскравим прикладом принциповості, безкорисливості, мужності, патріотизму й непримиренного відношення до царського самодержавства.

Принциповість Лесгафта чітко визначилася із самого початку його самостійної наукової діяльності. В 1868 році він був запрошений по конкурсу на посаду професора в один з найстаріших російських університетів – Казанський. Для тридцятирічного вченого це було великим успіхом у житті.

У Казані він пробув три роки, завідував кафедрою фізіологічної анатомії, де мав великий авторитет серед студентів і прогресивної частини професури, але потім діяльність його раптово обірвалася.

З початку зими 1870-71 року в П.Лесгафта починається ряд непорозумінь і зіткнень із адміністрацією університету, що потім вилилося в так звану “лесгафтську” університетську історію.

П.Ф.Лесгафт виступає проти сваволі частини професури й влади Казанського університету.

У січні 1871 р. в “Петербурзьких відомостях” з’явилася стаття з різкою критикою університетських порядків. Особливо дісталось опікунові, що “постійно домагається перетворити університет у покірну гімназію або скоріше в канцелярію слухняних чиновників”. Стаття не була підписана, університет не був названий, але в ній називалися факти, по яких не можна було не впізнати Казанський університет. Статтю передрукували в багатьох газетах – і російських, і іноземних. Скандал вийшов всеросійський! Автором статті був основоположник спортивної медицини Петро Францевич Лесгафт. Другу статтю “Що діється в Казанському університеті” – вересень 1871 року – Лесгафт уже підписав своїм ім’ям. Вона привела ректора в сказ. Справа Лесгафта направляється на рішення до міністра народної освіти графові Толстому, у Петербург. Міністр освіти 26 жовтня 1871 року доповів про “справу Лесгафта” особисто Олександрю II. Самодержець всеросійський вирішив: “Професора Казанського університету Лесгафта звільнити від служби без прохання для того, щоб надалі не назначати його ні на яку посаду по навчальній частині”. В знак протесту проти цієї сваволі сім професорів, друзів Лесгафта, подали в колективну відставку

У Лесгафта був відібраний паспорт і замість нього видане тимчасове посвідчення – довідка, у якій значилося, що він саме той П.Лесгафт, що звільнений по найвищому велінню з Казанського університету й позбавлений права викладання.

Із цією довідкою його боялися взяти на роботу навіть у глибокій провінції, навіть простим лікарем у міську лікарню.

Всі речі Лесгафта поступово продавалися, заробітку не було, а треба було утримувати дружину й шестирічного сина. Тоді він зважився на сміливий крок: поїхав у Петербург до свого вчителя — професора Грубера, розраховуючи на його допомогу. Грубер прийняв активну участь в долі свого талановитого учня. Неофіційно він почав працювати на кафедрі анатомії Медико-хірургічної академії – Грубер передав Лесгафту керівництво кружком жінок, уперше допущених до занять у Медико-хірургічній академії, що вивчали анатомію.

У цей же період – 1872-1874 рр. – активно займається науковою працею. Він почав розробку курсу теорії й методики фізичного виховання. В 1874 році П.Лесгафт публікує свою першу роботу по теорії фізичного виховання “Основи природної гімнастики”. Крім того, за рекомендацією Грубера Лесгафта “ризикнули” прийняти лікарем у приватний лікувальний заклад на Васильєвський острів, де він проводив курси лікувальної гімнастики.

Право викладання в університеті було повернуто Лесгафту тільки через довгий час завдяки настійним турботам друзів.

В 1874-86 рр. працював в області організації фізичного виховання й освіти у військово-навчальних закладах – у Військово-хірургічній академії й при військовому відомстві. Головна його праця в цей період “Про відношення анатомії до фізичного виховання” (1876).

В 1877 р. заснував навчально-гімнастичні курси для офіцерів при 2-й Петербурзькій військовій гімназії.

В 1878 р. був обраний другим прозектором у медичній академії при професорі Грубері, розробив першу навчальну програму по “Суспільній гігієні” і став читати лекції по цій дисципліні слухачам дворічних курсів по підготовці фізкультурно-педагогічних кадрів для військового відомства Росії. Уже в наступному навчальному році для читання згаданої дисципліни П.Лесгафт запрошує професора А.П.Доброславіна – основоположника

профілактичної медицини, засновника першої гігієнічної кафедри в Росії, організованої в 1871 р. у Військово-медичній академії.

З 1886 по 1897 роки читав лекції по анатомії на природному факультеті Петербурзького університету, на Різдвяних жіночих курсах.

Тривалий час П.Лесгафт був керівником Співки сприяння фізичному розвитку й вихованню дітей, що мав свої філії в 162 містах Росії. У себе на квартирі він організував так звані “домашні” курси, що носили характер природничо-наукової пропаганди знань.

В 1893 р. учень П.Ф. Лесгафта, син сибірського золотопромисловця І. М. Сибіряков подарував своєму вчителеві великий будинок у центрі міста й 200 тисяч рублів на створення самостійного наукового центра. У найкоротший термін на ці засоби була обладнана біологічна лабораторія, приміщення, кабінети, клініки, операційні й найбагатші музеї якої стали реальною базою для роботи вищого навчального закладу по фізичному вихованню, за відкриття якого активно боролосся Співка сприяння фізичному розвитку, також очолюване П.Лесгафтом. При центрі працював друкований орган “Известия С.-Петербурзької Біологічної лабораторії». В них П.Лесгафт публікував і свої наукові праці. Його перу належить більше 130 наукових праць, частина яких використалася як підручники слухачами Вищих курсів фізичної освіти й виховання, наприклад “Основи теоретичної анатомії”, “Сімейне виховання дитини і його значення”, “Посібник з фізичної освіти дітей шкільного віку” і інших. В 1918 році Біологічна лабораторія була перетворена в Природничо-науковий інститут ім. Лесгафта.

В 1896 р. був отриманий Дозвіл на відкриття Тимчасових курсів для готування керівниць фізичного виховання й ігор. Саме ця дата стала роком відліку від дня заснування інституту, а надалі Академії фізичної культури ім. П.Ф.Лесгафта. 1896 р. увійшов в історію й тому, що в столиці Греції Афінах цього року були проведені перші Літні Олімпійські ігри сучасності. Тим самим волею долі в одному році сталося дві важливих події, які надалі

будуть взаємодіяти. З 1897 р. Курси Лесгафта стали називатися “Курси виховательок і керівниць фізичної освіти”.

У навчальному плані, розрахованому на трирічний строк навчання, було понад 20 предметів: математика, механіка, фізика, хімія, анатомія, фізіологія, ембріологія, біологія, ботаніка, зоологія, гігієна, психологія, педагогіка, історія педагогіки, загальна історія, теорія рухів, історія фізичного виховання, креслення, ручна праця, фребелевські заняття, фізичні вправи й ігри, педагогічна практика. Крім того факультативно читалися лекції по філософії, літературі й ін. Співвідношення навчальних годин було наступним:

біологічні науки – 35%, педагогічні – 20%, математичні – 20%, практичні заняття фізичними вправами – 25%. Педагогічна практика й екскурсії в навчальний план не входили, але були обов’язковими. Курси забезпечували слухачок добре розробленими програмами по кожному предмету, навчальними посібниками й підручниками.

Всі програми, які мали відношення до навчального курсу теорії й методики фізичного виховання, були зібрані в брошурі “Програми тимчасових курсів для підготовки керівниць фізичних вправ і ігор при С.-Петербурзькій спілці сприяння фізичному розвитку” (1896р.): програма курсу теоретичної анатомії; програма практичних занять по фізичній освіті; програма теорії тілесних рухів; програма історії й методики тілесних вправ.

Однак основний зміст навчальних курсів розкрито в підручниках: “Основи теоретичної анатомії людини”, “Посібник з фізичної освіти дітей шкільного віку” і “Сімейне виховання дитини і його значення”.

У підручнику “Основи теоретичної анатомії людини” сформульовані закони життя – морфологічний, фізіологічний і психологічний та загальні закони, які лежать в основі будови й функцій всіх основних органів і систем людського організму. П.Лесгафт показав залежність будови й форми людського тіла від їх функцій, він показав вплив зовнішнього середовища на зміни в будові органів і їхніх форм у різні періоди життя людини. Своїми

працями по біології й особливо по анатомії він підтвердив, що тільки добре знаючи й розуміючи будову органів і вплив їхньої діяльності на роботу організму, можливо науково оцінити застосовувані фізичні вправи, здатні забезпечити гармонійний розвиток людського тіла.

У роботі “Сімейне виховання дитини і його значення” П.Лесгафт виклав основи педагогіки й основи теорії та методики фізичного виховання дітей і молоді. Настановчі положення книги: про важливість для вчителя розуміння психології дитини; про силу виховання, про вплив шкільного порядку на дитину; про шкідливість рутинних педагогічних прийомів; про залежності розвитку типу дитини від умов сімейного життя; про свідомість і розум, про знання й розуміння; про вираження почуттів.

У даній книзі П.Лесгафт визначає “шкільні типи”: 1) лицемірний, 2) честолюбний, 3) добродушний, 4) забитий-м’який, 5) забитий-злісний, 6) пригноблений. Він вказує найбільш важливі риси цих типів, встановлює причини їх виникнення.

Формулюючи основні вимоги до виховання дітей, П.Лесгафт заявляє: головне – 1) чистота, чисте повітря й чисте тіло, 2) регулярне харчування, регулярний сон, 3) послідовність слова й справи при роботі з дитиною, 4) відсутність сваволі в діях вихователя й обумовленість цих дій і 5) визнання особистості дитини постійним спілкуванням з нею, як з людиною й визнання за нею права недоторканності.

Праця П.Лесгафта “Сімейне виховання дитини і його значення” великий внесок у теорію фізичного розвитку, освіти й виховання.

Широта освіти, неабиякі викладачі, поєднання навчального процесу з різноманітною практичною діяльністю й науковими дослідженнями обумовили швидкий ріст числа бажаючих займатися на курсах П.Лесгафта, а попит на їхніх випускників випереджав пропозицію. Так, якщо в 1896 р. приступило до занять лише 106 чоловік, то через 10 років кількість слухачів збільшилася в 11 раз.

За весь період свого існування Курси підготували близько 2 тис. кваліфікованих викладачів фізичної освіти. Їхні вихованці працювали в 165 містах Росії. Більш ніж в 400 гімназіях проводилася гімнастика по системі П.Лесгафта, не враховуючи деяких учительських семінарій і ряду середніх і вищих навчальних закладів. Чимало випускників стали працівниками науки. Серед них академік О.Б.Лепешинська, доктори наук А.А.Красуская, І.Д.Стрельников, Л.І. Чулицкая, професор Г.Г.Шахвердов і інші. Згодом учні Курсів зіграли помітну роль і в становленні московського Центрального інституту фізичної культури. Зокрема видатний фахівець в області фізичного виховання дітей М.М.Контарович, а професор В.В.Гориневский очолив наукову діяльність інституту в цілому.

Після смерті П.Лесгафта в 1909 році курси продовжували працювати. Революція 1917 р. застала їх П.Лесгафта у важкому положенні. Прийому ні в 1917, ні в 1918 рр., не було, викладацький склад працював без усякої винагороди, робота велася у вигляді окремих групових занять, слухачів було близько 200. Однак потрібно відзначити, що відвідуваність лекцій була вище, ніж у багатьох інших навчальних закладах Петербурга, незважаючи на несприятливі умови харчування й пересування по місту. Заняття проводилися в темних нетоплених приміщеннях, і часом маленька свіча запалювалася лише для того, щоб на кілька хвилин освітити формулу на дошці.

Більшою перешкодою для нормальної роботи був також вечірній час проведення занять, – тому що більшість слухачів працювала, але недільні й святкові дні використовувалися для проведення практичних занять, відвідувань спеціальних музеїв і екскурсій з дітьми. Тривала робота на відкритих незадовго до революції однорічних курсах по позашкільній і дошкільній освіті, що готували керівників дитячих майданчиків, садів і клубів. Рада Курсів усвідомлювала, що залишатися в такому вигляді, у якому Курси існували, при нових умовах неможливо. Через широкий доступ, що відкрився, в університети вже не було потреби в збереженні природничого й історичного факультетів; не могли Курси залишатися й жіночим навчальним



закладом. Тому влітку 1919 р., незважаючи на вкрай важку обстановку в країні: громадянську війну, голод, розруху, – уряд визнав можливим на базі одного з факультетів Курсів П.Лесгафта створити перший у країні Державний інститут фізичної освіти (ДІФО). Спочатку він перебував у віданні міського відділу народної освіти, потім був підлеглий безпосередньо Москві. Оглядаючись назад, ми тепер вправі сказати, що в 1893 р. в Росії почав функціонувати перший науково-дослідний інститут з фізичної освіти, що теж скромно називав себе Курсами П.Лесгафта.

Існує переказ, що в 1896 р., у рік затвердження царським урядом курсів керівниць фізичного виховання, Петро Францевич Лесгафт, перебуваючи в колі своїх слухачок, начебто вдивляючись у майбутнє, мрійливо вимовив: “Я вірю, що пройде 100 років і в Росії буде створена академія по підготовці фахівців в області фізкультурної освіти”. Ці пророчі слова П.Лесгафта за три роки до сторіччя інституту стали реальністю. Рішенням Уряду Росії від 11 червня 1993 р. інститут фізичної культури був перетворений у Санкт-Петербурзьку державну ордену Леніна й ордену Червоного Прапора академію фізичної культури ім. П.Ф.Лесгафта.

Як суспільний діяч і вчений Лесгафт сформувався під впливом революційно-демократичного руху в Росії 60-х р. 19 ст. Він активно боровся за розвиток народної освіти в Росії, багато чого зробив для організації жіночої освіти. За прогресивну суспільну діяльність піддавався переслідуванням уряду.

Виходячи з основного положення створеної ним функціональної анатомії – про єдність форми й функції, Лесгафт вважав за можливе впливати функцією, “спрямованою вправою”, на розвиток органів людського тіла й усього організму. В основі системи фізичної освіти Лесгафта лежить принцип єдності фізичного й розумового розвитку людини. Єдність і цілісність всіх проявів організму, зв’язок нервово-м’язової діяльності й внутрішніх органів із психічними проявами дали Лесгафту підставу розглядати систему спрямованих вправ як засіб не тільки фізичного

розвитку, але й розумового, морального й естетичного виховання. Основою фізичного розвитку Лесгафт вважав природні рухи, що відповідають характерним рисам кожної групи м'язів. Розглядаючи закономірності виховання дитини в родині, формування її темпераменту й характеру, Лесгафт дає аналіз біологічних основ спадковості й розвитку дітей. Надаючи вирішального значення умовам середовища, він призивав до створення в родині й школі сприятливих умов для прояву всіх здатностей дитини. Лесгафт прагнув глибше обґрунтувати педагогіку як науку об'єктивними даними анатомії, фізіології й психології, однак вважав педагогіку "філіальною галуззю біологічних наук".

Створені П.Лесгафтом програми й навчальні посібники, його лекції по теорії й методиці фізичної освіти були для того часу новим словом у педагогічній науці. Цінність наукової спадщини П.Ф.Лесгафта полягає в тому, що він виходив з матеріалістичних положень і створив теоретичні основи системи фізичної освіти як органічну частину всебічного розвитку, освіти й виховання особистості.

## Список використаних джерел

1. Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1987. – С. 340.
2. Лесгафт П.Ф. Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку. – Л., 1981 – С. 295.
3. П.Ф.Лесгафт. Собрание педагогических сочинений, т. 1, изд-во “Физкультура и спорт”, 1951.
4. П.Ф.Лесгафт. Собрание педагогических сочинений, т. 2, изд-во “Физкультура и спорт”, 1952.
5. П.Ф.Лесгафт. Собрание педагогических сочинений, т. 3, изд-во “Физкультура и спорт”.
6. П.Ф.Лесгафт. Собрание педагогических сочинений, т. 4, изд-во “Физкультура и спорт”.
7. Памяти Петра Францовича Лесгафта. Сборник, изд-во газеты “Школа и жизнь”, 1912.
8. Шахвердов Г.Г. П.Ф.Лесгафт — создатель русской системы подготовки педагогических кадров по физическому образованию //Очерки по истории физической культуры. Сб. трудов под общ. ред. Н.И.Торопова, М. – П., 1949.
9. Шувалов Ф.П. П.Ф.Лесгафт – основоположник курса теории и методики физического воспитания //Советская педагогика. – 1962. – №9. – С.136-146.